

Алфьорова З.І.

доктор мистецтвознавства,
декан фак.-ту кіно-, телемистецтва,
Харківська державна академія культури;
професор кафедри теорії та історії
мистецтв, Харківська державна
академія дизайну і мистецтв

Оновлення методологічних засад в осмисленні сучасних процесуальних візуальних художніх форм

Анотації. У статті аналізуються новітні методологічні засади осмислення процесуальних візуальних художніх форм.

Ключові слова: методологія, триалектика, процесуальність, візуальна художня форма.

Аннотации. Алферова З.И. Обновление методологических принципов в осмыслении современных процессуальных визуальных художественных форм. Анализируются новейшие методологические основания для осмысления процессуальных визуальных художественных форм.

Ключевые слова: методология, триалектика, процессуальность, визуальная художественная форма.

Annotation. Alferova Z.I. Update of methodological principles in the comprehension of modern judicial visual artistic forms. This article is analyzed the methodological base of procession art forms.

Key words: methodological base, procession, visual art forms.

Надійшла до редакції 19.12.2012

Постановка проблеми. Остання третина ХХ ст. — початок ХХІ ст. позначилася динамічними зрушеннями в цивілізаційній практиці, які знову почали вимагати оновлення методологічної системи культурології та мистецтвознавства. Таке оновлення отримало назву посткласичного, оскільки звернуло увагу саме на динаміку та нестійкість зрушень цивілізаційного та культурно-мистецького характеру.

Традиційні для європейської цивілізації типи мислення: аксіоматичний (теоретико-математичний) та аксіологічний (історичний) у другу половину ХХ ст. доповнився так званим «понятійним» (когнітивним) мисленням. Використання понятійного мислення для опису об'єктів високого рівня узагальнення дозволяє на основі створеної поколіннями дослідників об'єктивної норми, що задана наративом, отримати шляхом системної перебудови цілісне уявлення про об'єкт і предмет дослідження та дослідити його якості закономірності через виявлення зв'язків його ознак у дефініції.

Критеріями такого аналізу є повнота, цілісність та непротиречність смислу. Наявність цих критеріїв є певним гарантом об'єктивності дослідження і відповідності методології дослідження «природі» досліджуваного предмета.

На сьогодні підвищення процесуальності творення культури і мистецтва (про яке свідчить збільшення сегменту медіа культури і медіа мистецтва в сучасних культуротворчих практиках) змінює не тільки поняття «об'єктивної норми» в системних дослідженнях теоретиків, але й вимагає зміни поглядів щодо методологічної бази теоретичного дискурсу в цілому.

Актуальність дослідження. Таким чином, проблематизація оновлення методологічних засад в осмисленні сучасних процесуальних художніх форм зумовлена наступними факторами:

- новітнім системним ускладненням загальноцивілізаційних та загальнокультурних проявів, які мають так звану «нестійку онтологію та потребують внесення змін у відомі теоретичні дискурси;
- кардинальним підвищенням «процесуальності» сучасної культури і мистецтва, а відтак — необхідністю мистецтвознавчого осмислення цієї процесуальності;
- породженням величезної кількості проєктивних та процесуальних художніх форм, які потребують нового методологічного підґрунтя, для вивчення та уведення в мистецтвознавчий дискурс.
- лакунами в загальнокультурологічному та мистецтвознавчому дискурсі щодо зазначеного аспекту проблеми.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими і практичними завданнями. Аналіз зазначеної науково-практичної проблеми було розпочато в авторському докторському дисертаційному дослідженні «Візуальне мистецтво кінця ХХ — ХХІ століття» (2008), яке здійснено відповідно до тематичного плану наукових досліджень Харківської державної академії культури на період 2006-2015 рр. (затверджено 27 лютого 2006 р., пр. № 8) та ряді статей автора [2—11].

Аналізуючи останні дослідження і публікації, слід зазначити, що проблема оновлення методологічних за-

сад в осмисленні сучасних процесуальних візуальних художніх форм розглядалася в теоретичному дискурсі не системно.

Власне новітнє художнє формотворення досліджується багатьма вченими. Різних аспектів цієї проблеми торкаються А.Вартанов, О.Петровська, К.Разлогов, У.Барфільдтаін. Так, А.Вартановацікавили зміни смислового характеру при трансформаціях новітнього візуального [12], О.Петровська звертала увагу на формотворення статичного зображення і «вбудовування» смислових та формо-елементів такого зображення в контекст сучасних мистецьких проєктів, впливу запінгу на сучасне телевізійне мислення [16]. К.Разлогов розглядав процес дифузії мистецьких форм та культурних форм повсякденності [18]. У. Барфільд досліджував зазначену проблему з позицій арт-куратора, і зазначав, що статичні візуальні форми новітнього зразка (інсталяції, статичні образотворчі мистецькі проєкти тощо) набувають нових ознак у віртуальному експосередовищі [1].

На жаль, процесуальні мистецькі візуальні форми (враховуючи й сучасні медіаформи) та процес їх виникнення у новітній час досі залишаються мало досліджуваними [12;13;17;18]. Повною мірою це стосується телебачення — мистецтва електронних динамічних екранних образів.

Майже усі зазначені теоретики звертають увагу на необхідність переосмислення процесу художнього формотворення з огляду на ті зміни, які дослідники фіксують в сучасній культурі. Між тим, жоден з них не надає характеристику змінам, яких потребує методологія таких досліджень. Єдиною спільною рисою сучасного теоретичного дискурсу є констатація *відсутності загальних універсальних законів* існування сучасного медіа- мистецтва і медіакультури, та рефлексії щодо їх форм, як на ті, що породжуються безсистемно, є одиничними, унікальними та швидко зникаючими. Така констатація породжена певними об'єктивними обставинами існування системи сучасного процесуального мистецтва та культури як «хаотичного космосу», процеси в якому заздалегідь прогнозуються як «швидкісні та парадоксальні» (Б. Гройс).

Мета статті: виявити новітні методологічні засади, які б могли слугувати основою в осмисленні сучасних процесуальних візуальних художніх форм .

Завдання дослідження:

- проаналізувати загальнофілософські чинники, які впливають на формування сучасної методології осмислення сучасних процесуальних художніх форм;
- розглянути методологічні можливості філософії синергетичного підходу — тріалектики — щодо осмислення сучасних процесуальних візуальних художніх форм;
- виявити зв'язок з виникненням тріалектичних методологічних засад з ідеями поліонтологічності реальності;
- довести здатність тріалектики надати методологічне підґрунтя для аналізу процесуальних художніх форм, які мають одночасно візуальну, медійну та віртуальну природу.

Об'єктом дослідження є новітнє теоретично-методологічне осмислення сучасного процесуального художнього формотворення.

Предмет дослідження — тріалектичні засади саморганізації процесуальних візуальних художніх форм.

Викладення основного матеріалу. Виникнення різноманітних теорій систем було викликано визнанням об'єктивного існування загальних законів універсуму. Насьогодні доведено, що архіскладний характер його (універсуму) організації не надає змогу користуватися лише відомим загальнофілософським *діалектичним підходом*, підходом, який спирається на осягнення існування *закономірностей бінарного характеру*. Посткласична наука довела тезу про те, на сьогодні універсум розглядаються як складна сукупність систем, що самоорганізуються. Ці «відкриті» системи сприймаються як певних «хаоскосмос», який не можна осягнути відразу і у всій його повноті. Важливим кроком вперед стало виявлення значення „критичних фаз” існування різних систем універсуму, досягнення яких, дозволяє системі перейти на якісно інший рівень розвитку.

Розглядаючи культуру і мистецтво як взаємопов'язані цивілізаційні системи, можна констатувати, що сьогодні ці системи є тими, що швидко змінюються. Тобто сучасний стан культури і мистецтва дослідники характеризують як дисипативний. Дисипативна культура — культура, що коливається, часто досягає „критичних фаз” та змінює вектор або рівень розвитку.

Дисипативний характер стану соціокультурних систем із середини ХХ ст. визначив необхідність нового теоретичного підґрунтя для дослідження цих законів. Поява синергетики як напряму в дослідженні систем є наслідком поступового віднаходження такого теоретичного підґрунтя. Поєднавши в собі еволюціонізм та функціоналізм, характерний для культурологічного наукового дискурсу, синергетика ґрунтується на тезі про постійну «автохтонну процесуальність творення», про континуальність наукового знання, а відтак — фундає сучасне континуальне мистецтвознавство. Оскільки процесуальність розуміється як стан, режим або порядок дій у визначеному відрізку часу, то на мистецтвознавчому рівні вона є тісно пов'язаною із формотворенням і виявляє сутність з позиції темпоральності художньої форми.

Філософія синергетичного підходу — тріалектика — є наслідком розвитку постнекласичної науки. Запропонована синергетикою «системна тріада» як структурна ланка синтезу виявилася тим операціональним інструментом, який дозволив розпочати дослідження існування соціокультурних (та інших) систем, не тільки в сбалансованому, але і в дисипативному (нестабільно– хаотичному) стані.

Синергетика доводить, що всі системи є рівноправними самим фактом свого існування, — якщо якась ланка з неї випадає або додається, то висхідна система докорінно змінюється і стає іншою системою. Синергетика мала змогу виявити нелінійність структурних перебудов як один з

онтологічних принципів світобуття та поєднання цієї нелінійності зі стадіальним характером існування певних структур. Синергетика обґрунтувала об'єктивність випадковості як умови виникнення зазначеної нелінійності. Цей міждисциплінарний напрямок також довів, що траєкторія процесів розвитку має вигляд спіралі або так зване «кільце тріади». Поєднання багатьох «кільць тріади» утворює різні конфігурації систем, найпоширенішою серед яких стала фрактальна конфігурація (окрім цього, існує відома різноманітна та інші конфігурації).

Проблеми самоорганізації систем різного ґатунку і різного рівня викликають кардинальне переосмислення поняття реального і реальності. Орієнтація синергетики на ідею поліонтологічності реальності наблизила її методологію до методології віртуалістики (М. Носов, Ю. Яценко, Ю. Забродін та ін.), постмодерністського дискурсу, відповідних пошуків у культурології тощо. Віртуалістика вбачає світ віртуальним, і в якості об'єктів дослідження вибирає реальні об'єкти, чия ознозна ознака — відсутність модусу вічності, існування у діючій, енергійній формі.

Завдяки поєднанню методологічних засад синергетики та віртуалістики вдалося виявити наступні закони віртуальної тріалектики, які необхідно використовувати при дослідженні: *закон потрібної істинності; закон якості, що випереджує кількість; закон наслідування смислу*. Віртуалістика як конкретний парадигмальний підхід до проблеми віртуальності, фундований у 80-ті рр. XX ст. М. Носовим та О. Генісаретським виділяє такі ознаки віртуальної реальності як породженість, актуальність, автономність та інтерактивність. Виявлення цих ознак надає змогу користуватися теоретичним надбанням віртуалістики як методологічним. Віртуалістика також висунула ідею інверсії тіла, конотуючи цю ідею з баченням, яке моделюється в інфосфері. Методологічний потенціал також має поширена теза вітуалістики, проте, віртуальна-буттєва реальність, не є ілюзорною, а є реалістичною реальністю, котра надає ментальні межі формам культури. Розглядаючи мімесис як вид інверсії, віртуалістика надає дослідникові відповідний науковий інструментарій для дослідження новітньої процесуальної арт-практики.

Користування центральним законом тріалектики, — *законом потрібної істинності* (коли два системні смисли – функції істинно протилежні, то вони однаково істинні в третьому смислі – функції, що їх об'єднує) — дозволяє впевнитися, що, на перший погляд, протилежні смисли – функції сфери візуального (візуальне/медійне) об'єднуються третьою: віртуальністю як смислом-функцією цієї ж сфери. Таким чином, третій смисл-функція цієї ж сфери знімає діалектичну опозицію і надає можливість в одній формі породжувати додаткові смисли-функції.

На основі принципів організації систем, що постульовані синергетикою, розвиток таких систем причинно є зумовленим смислом. Відповідно, за загальновідомим законом про кількісно-якісні переходи в системах, що самодетермінуються, у першу чергу, реалізується така закономірність тріалектики: *зміни*

якості випереджають кількісні зміни в системі. Сучасна арт-практика у візуальному мистецтві, на нашу думку, повністю відповідає дії цього закону.

Цей закон тріалектики не має протиріч із загальновідомим законом діалектики, він, насамперед, відповідає сучасній ситуації невідомості смислу розвитку однієї системи із іншої, тобто він характеризує важливий проміжний етап еволюції конкретної системи, як ми знаємо, — це етап її дисипативного стану. Відомо, що зміна формоутворень (зокрема, культурно-мистецьких) у системі забезпечує її саморозвиток, в якому прогрес приходить на зміну регресу (і, навпаки,) і тільки на певний короткий проміжок часу, при переході від одного стану до іншого, встановлюється певний баланс конструктивних та деструктивних тенденцій у цьому процесі. Механізм, що забезпечує розгортання нормативної траєкторії нами розглядається як трансгресія, а наслідок цього розгортання, — як «трансгресивний розлом». Виявлення смислу та змісту цього «розлому» в процесі візуального формотворення в контексті культурологічної наукової традиції нами розуміється як виявлення смислу та змісту процесу «одивлення», за М. Бахтінім. Візуальна, медіальна та віртуальна складові є динамічно дисипативним цілим в сучасних медіаформах. І «смилова якість» будь-якої існуючої процесуальної візуальної форми, яка трансгресувала, є набагато «місткішою», аніж виявлені структурно-кількісні її елементи, адже кожна складова такої форми «нарощує» смисли зі швидкістю, яка вимірюється в геометричній прогресії.

Тріалектичний *закон наслідування смислу* «працює» в умовах існування високорозвинених систем або систем зі складним рівнем організації. Жорсткий смисловий «каркас» такої системи утворюється за горизонтальним принципом: усі підсистеми рівні між собою самим фактом свого існування. Наявність такого структурування свідчить про те, що такі системи багаторазово продукують себе «за образом та подібністю», а відтак — у таких системах фактично подібністю, а відтак — у таких системах фактично наслідуються смисли, котрі вирізняються якостями універсальності та постійності. Адже смисл є наділений системоутворюючою якістю постійності, і завдяки цьому забезпечується різноманіття форм, котрі є носіями таких смислів. Цей третій закон тріалектики, який відповідно базується на виявленні певних феноменів сучасності, теж є ґрунтовною методологічною основою для дослідження як існуючих процесуальних форм (художніх форм сучасного телебачення та інтерактивних медіа форм в Інтернеті, наприклад), так і форм, які потенційно можуть бути створені у майбутньому.

Підсумовуючи, можна ще раз підкреслити основні положення публікації:

- загальнофілософськими чинниками, які впливають на формування сучасної методології осмислення сучасних процесуальних візуальних художніх форм є засади пост класичного наукового знання, які враховують дисипативність сучасної культури і мистецтва;

- методологічні можливості філософії синергетичного підходу — тріалектики — дозволяють розглянути саме *процес* творення візуальної художньої форми, не оминаючи основного — «критичних фаз» цього творення;
- тріалектичні методологічні засади є наслідком осягнення сучасною наукою поліонтологічності реальності, а відтак — того, що художні форми можуть існувати не тільки і на емпіричному (візуальному) рівні цієї реальності, але й одночасно і на інших її рівнях;
- саме закони, які виявляє на сьогодні тріалектика надають методологічне підґрунття для аналізу процесуальних художніх форм, які мають одночасно візуальну, медійну та віртуальну природу.

Перспективи використання результатів дослідження полягають в подальшому дослідженні зазначеного аспекта мистецького формотворення на конкретних прикладах сучасної візуальної арт-практики. Теоретичне висвітлення зазначеного аспекту сприятиме усвідомленню складності зазначених процесів та допоможе використанню базових положень та результатів дослідження у подальших теоретичних мистецтвознавчих штудіях, підготовці навчальних програм для фахівців сучасної медіасфери та екранних мистецтв.

Література:

1. Barfield, W. and Furness, Th. Virtual Environments and Advanced Interface Design [Text] / W. Barfield and Th. Furness. — Oxford: Oxford Un-ty Press, 1995. — 245 p.
2. Алфьорова З. І. Культурологічні підходи до масового візуального [Текст] / З. І. Алфьорова // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. [Сер.] Мистецтвознав. Архітектура: [зб. наук. пр.]. — Х., 2007. — № 2. — С. 8–15.
3. Алфьорова З. І. Формування сучасного мас-медійного простору (англомовна література з проблеми) [Текст] / З. І. Алфьорова // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2001. — Вип. 8. — С. 60–67. — Бібліогр.: 33 назви.
4. Алфьорова З. До питання про екран у майбутньому [Текст] / З. Алфьорова // Сучасний стан українського мистецтвознавства та шляхи його подальшого розвитку: матеріали наук. конф. / Акад. мистец. України. — К., 2000. — С. 124–126.
5. Алфьорова З. І. Соціокультурні аспекти розвитку телебачення та моделі підготовки кадрів [Текст] / З. І. Алфьорова // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харк. держ. акад. культури. — Х., 1999. — Ч. 2. — С. 59–63.
6. Алфьорова З. І. Трансгресії візуального мистецтва: відео-арт (стаття друга) / Алфьорова З. І. // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. [Сер.] Мистецтвознавство. Архітектура: [зб. наук. пр.]. — Х., 2006. — № 8. — С. 3–9. — Бібліогр.: 31 назва.
7. Алфьорова З. І. Трансгресії візуального мистецтва: відео-арт (стаття третя) / Алфьорова З. І. // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. [Сер.] Мистецтвознавство. Архітектура: [зб. наук. пр.]. — Х., 2006. — № 9. — С. 3–11. — Бібліогр.: 34 назви.
8. Алфьорова З. І. Трансгресії візуального мистецтва: відео-арт / З. Алфьорова // Традиції та новації у вищ. архітектур.-худож. освіті : зб. наук. пр. вузів худож.-буд. профілю України і Росії / М-во освіти і науки України, Харк. держ. акад. дизайну і мистец. — Х., 2006. — Вип. 1/3. — С. 106–108. — Бібліогр.: 17 назв.
9. Алфьорова З. І. Концептуалізація і неієрархічний естетичний об'єкт у візуальному мистецтві / З. І. Алфьорова // Культура України : зб. наук. пр. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури. — Х., 2008. — Вип. 22. — С. 120–131. — Бібліогр.: 19 назв.
10. Алфьорова З. І. Телебачення як процесуальна мистецька форма / З. І. Алфьорова // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 18-19 листоп. 2010 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, Акад. мистец. України, Ін-т культурології, Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін. ; [редкол.: В. М. Шейко та ін.]. — Х., 2010. — С. 138-139.
11. Алфьорова З. І. Дисипативність культури как объект современных философских дискурсов / З. И. Алфьорова // Философия культуры. Культурология: новые водоразделы и перспективы взаимодействия: 3 Междунар. науч. конф., 7-9 апр. 2011 г., Москва. — 2011. — С. 12-17.
12. Вартанов, А. С. Телевизионные зрелища [Текст] / А. С. Вартанов.- М.: Знание, 1986.- 56 с.
13. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну [Текст] / Н. Б. Кириллова. — М.: Академический проект, 2005. — 448 с. — («Технологии»).
14. Колоскова Н.И. Экранная культура в контексте информатизации общества [Текст]: Дисс. на соискание степени канд филос. Наук. / Н.И. Колоскова. — Ростов н/Дону, 2002.—26 с.
15. Медиакультура в меняющемся мире: формы и способы представления реального. Материалы науч. конф. (РГГУ, 26-27 ноября 2004 г., г. Москва) [Текст] // НЛО. — 2005. — № 73 (3). — С. 428-433
16. Петровская Е. В. Пройдемся по каналам: о телевидении, зэппинге и других подобных вещах [Текст] / Е. В. Петровская // Киновед. записки. — № 34. — С. 158–161.
17. Победоносцева І. Є. Телевізійний дискурс у культурному просторі постмодернізму [Текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтво знав. / І. Є. Победоносцева ; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К., 2005. — 21 с.
18. Разлогов К.Э. Электронная революция и повседневная культура [Текст] / К.Э. Разлогов // Новые аудиовизуальные технологии. — М., 2005. — С. 3-12.